

Д. О. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва

ЛОГІКА В ЗАПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ

за списком
екзаменаційних питань
2018/2019 навчального року
з вирішенням
практичних завдань до іспиту

Навчальний посібник
для студентів,
що готуються до іспиту з логіки

За редакцією *О. П. Невельської-Гордєєвої*

Харків
«Право»
2019

УДК 161
Л 69

Логіка в запитаннях та відповідях : за списком екзаменаційних Л69 питань 2018/2019 навчального року з вирішенням практичних завдань до іспиту : навч. посіб. для студ., що готуються до іспиту з логіки / Д. О. Войтенко, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва ; за ред. О. П. Невельської-Гордєєвої. – Харків : Право, 2019. – 126 с.

ISBN 978-966-937-548-3

Рекомендовано для студентів, що готуються до іспиту з логіки, бакалаврів, що готуються до вступних випробувань за технологією ЗНО для вступу на другий (магістерський) рівень, аспірантів і всіх, хто цікавиться логікою.

УДК 161

© Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П., 2019

© Гордєєва В. М., дизайн обкладинки, 2019

© Видавництво «Право», 2019

ISBN 978-966-937-548-3

===== 1. Предмет логіки як науки. Значення логіки для правознавства та юридичної практики

Термін «логіка» походить від старогрецького слова «логос» (logos), що означає одночасно «слово», «закон», «закономірність».

Слово «логіка» вживається у значенні:

1. Об'єктивна закономірна послідовність речей і явищ (логіка фізичного світу, логіка біологічного світу, логіка психологічних явищ, логіка соціальних процесів, логіка економічних явищ). Саме в цьому значенні, вживав термін «логіка» давньогрецький філософ Геракліт, який стверджував, що світ розвивається не хаотично, а за законами Логосу, тобто має всезагальні закономірності свого розвитку.

2. Логіка як закономірності мислення, як хід думок, процес міркування. В такому значенні частіше ми застосовуємо термін «логіка» в буденному житті.

3. Логіка як наука. В значенні наука термін «логіка» вперше застосовано давньогрецьким філософом Демокритом, в його праці «Про логіку або о канонах».

Об'єктом науки логіки є мислення. Але мислення досліджується не лише логікою, а й ще психологією, психіатрією, фізіологією, соціологією, філософією тощо. Тому кожна наука має свій предмет.

Логіка – наука про закон та форми вірного мислення.

Значення логіки полягає в тому, що:

– логіка навчає критично оцінювати власні судження й судження опонента;

– навчає правильно міркувати;

– дозволяє опанувати об'єктивні правила і закони логіки;

– вимагає аргументувати свої думки;

– прививає культуру мислення;

– допомагає відрізнити головне від другорядного;

– навчає працювати з визначеннями понять, робити класифікації висувати версії та гіпотези;

– дозволяє опанувати різні види доведення та спростування.

2. Поняття про мислення. Абстрактне і конкретне мислення, їх загальні характеристики

Мислення можна розглядати як процес руху думки від невідомого до відомого, процес, який дозволяє знайти нове знання. *Мислення* – це вища форма відображення дійсності. *Мислення* – це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях

До опосередкованого пізнання людина вдається тоді, коли безпосереднє пізнання виявляється неможливим. Опосередкованість мислення виявляється і в тому, що воно потребує мову й попередній досвід.

Абстрактне (або теоретичне) мислення – це опосередкований процес пізнання, якому передують чуттєвий ступінь пізнання.

Чуттєвого пізнання досліджує предмет безпосередньо. Чуттєве пізнання має три форми: відчуття, сприйняття, уявлення. Відчуття є відображенням окремих властивостей предметів та явищ дійсності (колір, звук, запах тощо). Сприйняття (як наступного рівня чуттєвого пізнання) відображує навколишній світ як цілісні образи. Необхідною умовою формування інформації про предмет у вигляді відчуття і сприйняття є безпосередня наявність предмета чи явища. Уявлення як чуттєвий образ дозволяє отримати інформацію про предмет навіть тоді, коли безпосередньо його не споглядаємо завдяки тому. Що інформація про предмети та явища, які сприймалися раніше, можуть відновлюватися в нашій уяві у вигляді різних образів. Ці образи і є уявленнями.

Але уявлення не може диференціювати одиничного і загального, суттєвого і несуттєвого, випадкового і закономірного. Це є функцією абстрактне мислення. Термін «абстракція» походить від латинського слова *abstractio* (усунення, відокремлення, відвертання, відволікання).

Властивості абстрактного мислення.

1. Узагальнення дозволяє знаходити істотні ознаки й об'єднувати предмети у групи на підставі наявності цих спільних ознак.

2. Опосередкований характер, як фіксація факту незалежності знання від предмета. Тобто, у процесі пізнання настає такий момент,

коли не безпосередньо сам предмет є джерелом знання, а саме знання про нього є основою для отримання нового, глибшого знання.

3. Абстрактне мислення має ще одну особливість – нерозривний зв'язок з мовою. Мова – знакова система, що дозволяє отримувати, переробляти, зберігати, відтворювати інформацію.

4. Аналіз – уявне розчленування об'єктів свідомості, виокремлення в них частин, аспектів, елементів, ознак і властивостей: по-перше, можна подумки розкласти сам предмет на складові частини; по-друге, можна подумки виокремлювати в предметах і явищах ті чи інші ознаки, властивості, якості (наприклад, дослідження стилю твору, його композиції).

5. Синтез – це уявне поєднання окремих частин, аспектів, ознак об'єктів у єдине ціле.

6. Порівняння – розумова операція, за допомогою якої пізнаються схожі та відмінні ознаки і властивості предметів.

7. Абстрагування – це відволікання від неістотних ознак.

===== 3. Історичні етапи розвитку науки логіки

Розвиток логіки може класифікуватися за етапами історичних періодів: античний період, середньовічний період (схоластична логіка), логіка Нового часу, сучасна логіка. Водночас можна знайти два змістовні історичні етапи її розвитку: етап класичної логіки й етап некласичної логіки. Класична логіка – історичний етап розвитку науки логіки, що вміщує традиційну (аристотелівську) логіку й символічну логіку (логіку висловлювань і логіку предикатів). Некласична логіка – сукупність сучасних логічних теорій, котрі альтернативні класичній логіці. До некласичної логіки належать багатозначна, модальна, ймовірнісна тощо.

Формальна логіка є наукою філософською. Як самостійна наука логіка склалася в IV ст. до н. е. Її засновником, батьком логіки, як раніше казали, вважається давньогрецький філософ Аристотель (384-322 рр. до н. е.). Саме Аристотель вперше змістовно дослідив і описав основні форми дедуктивних умовиводів і доказів, розкрив суть законів тотожності, протиріччя і виключеного третього, дав класифіка-

цію суджень. Логіка Аристотеля – наука, що досліджує та розкриває методи пошуку істини, тому його праці, поєднані в одну збірку, отримали назву «Органон», тобто – знаряддя пізнання. В античну епоху аристотелева силлогістика далі була розвинута стоїками. Школа стоїків багато уваги приділяла дослідженню теорії умовних і розподільних умовиводів.

У середні віки сформувалась схоластична логіка. Середньовічні мислителі розвивали силлогістику Аристотеля.

Англійський філософ Ф. Бекон (1561-1626) в своїй головній праці «Новий Органон» заклав основи індуктивної логіки. Вважаючи, що безпосереднім завданням пізнання є розкриття причинних зв'язків предметів і явищ навколишньої дійсності, він розробив методи визначення причинних зв'язків між явищами. Розробка цих методів наукової індукції була запропонована пізніше Гершелем, Уевеллем і Дж. Ст. Міллем.

Французький учений Р. Декарт (1596-1650) оголосив створення такої логіки, яка слугувала б практиці. Як і Бекон, Декарт вбачав головне завдання у створенні наукового методу. Але якщо Бекон як метод експериментального пізнання висував на перший план індукцію, то Декарт, виходячи з даних математики, віддавав перевагу дедукції. Послідовники Декарта А. Арно і П. Ніколь у 1662 р. видали підручник з практичного застосування логіки – «Логіка, або Мистецтво мислити», відомим під назвою «Логіка Пор-Рояля». «Логіка Пор-Рояля» довгий час вважалася основним керівництвом із формальної логіки.

Важливий крок у розвитку ідей математичної (символічної) логіки зробив Г. В. Лейбніц (1646-1716). Застосувавши до логіки математичний метод, він намагався побудувати логіку як математичне обчислення («універсальна характеристика»). Лейбніц першим використав символи для позначення логічних постійних (символи для позначення перемінних були уведені Аристотелем), формулює закон достатньої підстави.

Подальший етап розвитку логіки пов'язаний з німецькою класичною філософією. І. Канта (1724-1804) надав логіці різко виражений формалістичний характер: логіка розглядається ним як наука про голі форми мислення, не тільки не пов'язані зі змістом мислення, а й не-

залежні від нього. Логічні форми і закони мислення Кант оголосив апріорними (додослідними) нормами, які ніколи не виникали і не розвивалися, а просто дані людському розуму в готовому вигляді. На думку Канта, логіка з часу Аристотеля не зробила жодного кроку вперед і має абсолютно замкнений, викінчений характер.

У середині XIX ст. виникла математична (символічна) логіка, що пов'язано із працями англійського математика Дж. Буля (1815-1854), німецького математика і логіка Е. Шредера (1841-1902), астронома і логіка П. С. Порецького (1846-1907) та ін. учених.

В історії математичної логіки виділяють такі періоди. Історично першою формою математичної логіки був період алгебри логіки (Дж. Буль, Е. Шредер, П. С. Порецький). Цей період характеризується пристосуванням методів математики до логіки. Другий період пов'язаний з працями Г. Фреге (1848-1925) і характеризується використанням логіки з метою обґрунтування самої математики. Третій період – це сучасний період розвитку математичної логіки. Він пов'язаний з працями Б. Рассела і А. Уайтхеда, німецького математика Д. Гільберта, працями К. Геделя, А. Тюрінга, Е Поста, Р. Петер, А. М. Колмогорова, П. С. Новикова, А. А. Маркова, С. М. Яновської та ін.

Порівняно з традиційною (аристотельською) логікою математична логіка досягла вищого ступеня наукової абстракції і формалізації.

===== 4. Мислення і мова. Семіотика

Абстрактне мислення має нерозривний зв'язок з мовою. Мова – знакова система, що дозволяє отримувати, переробляти, зберігати, відтворювати інформацію. Людина мислить за допомогою мови, тобто мова є засобом мислення, способом опредметнення та об'єктивізації думки.

Мова має наступні функції – пізнавальну, інформаційну (як передавання інформації від конкретної людини до іншої, так й від покоління до покоління), комунікативну (спілкування), репрезентативна (презентація людиною своїх відчуттів, думок тощо), евристичну.

Мови поділяється на природні та штучні.

Природна мова – є знаковою системою, що виникла історично. Природні мови – вербальні (лат. *ver-halts*), тобто словесні, й невербальні (мова жестів, міміки, поз).

Штучна мова – це мова, що свідомо створена людством. Особливості штучних мов – точність однозначність їх розуміння. До штучних мов належать кодові системи, знаки дорожнього руху, мова математики, мова програмування тощо. Семіотика (грец. *semeiotike* – вчення про знаки) – наука про знаки та мову як знакову систему.

Семіотика складається з трьох розділів:

1) *синтактики* (від грец. *semantikos* – означальний) – вивчає закономірності побудови знакових систем безвідносно до їх інтерпретації, тобто співвідношення знаків один з одним;

2) *семантики* (від грец. *semantikos* – те, що позначає) – вивчає відношення між знаком та його смислом;

3) *прагматика* (від грец. *pragmatos* – дія, справа) – вивчає спосіб використання знаків в конкретних практичних ситуаціях.

Під *знаком* розуміють матеріальний об'єкт, який репрезентує інший об'єкт.

Знаки поділяють на три види: знаки індекси, знаки образи, знаки символи.

Знаки-образи мають схожість з відповідними предметами. Наприклад, карта, план місцевості, портрет, пейзаж.

Знаки-символи – не мають ніякої схожості з предметами, які позначають. Саме ці знаки складають основу мови.

Знаки-індекси – знаки, які вказують на причинно-наслідковий зв'язок. Наприклад, дим вказує на наявність вогню, зміна висоти ртутного стовпчика термометра – на відповідні зміни температури повітря.

===== 5. Загальна характеристика поняття як форми думки. Поняття і слово

Історично склалися три логічних підходи до сенсу терміну «**поняття**».

Перший, найпоширеніший, трактує поняття як форму думки, що відображає єдність загальних, істотних і характерних ознак предметів,

або класу однорідних реальностей. Тут будь-яке поняття пов'язують зі словом або словосполученням.

Наприклад: папір, Місяць, місто на Дніпрі, високе дерево, синя ручка і т. д.

Звернемо увагу, що в цьому трактуванні поняття виступає суб'єктивною копією реальності і протиставляється цієї реальності.

Другий підхід до поняття, розроблений класичної філософської традицією, включає в себе перший сенс, але вкладає в нього важливіше, онтологічне зміст. Починаючи з «ідеї» у Платона і закінчуючи «поняттям» у Гегеля, логіка «поняття як поняття» міцно з'єднується з поняттям «істина», і часто зміст цих двох термінів повністю збігається. Саме в цьому сенсі ми використовуємо навіть в повсякденній мові такі вираження, як, *наприклад: «цей лікар (літак, грошові знаки тощо) не відповідає своєму поняттю», або, навпаки, стверджуємо як істину, що щось в точності збігається зі своїм поняттям «цей лікар – дійсно справжній лікар».*

Говорячи так, ми, звичайно, зберігаємо для себе знання того, що річ повинна відповідати позначення, слова, яким ми його назвали. Але з іншого боку тут ще мається на увазі, що в самій речі, в самому, незалежному від нашого позначення предмет, є якась сутність, його власне призначення, якої він повинен відповідати і за якою ми оцінюємо його ступінь досконалості.

Третій підхід трактування логічного сенсу поняття так само розроблений в рамках класичної філософської традиції. Тільки в ньому мова йде про різницю основних видів пізнання. У повсякденному житті ми, часто самі того не помічаючи, до однієї і тієї ж реальності ставимося по-різному: то практично, то теоретично. Іноді нам достатньо даних, отриманих про цю реальність за допомогою відчуттів, а іноді ми застосовуємо розумове категорії, або перетворимо його в естетичний образ. З огляду на все це, філософія говорить про наукове мислення, як формі осягнення дійсності в понятті.

Поняття – логічна форма мислення, що відображує істотні ознаки предмета або явища.

Поняття існує як слово (наприклад, держава, злочин, юрист) або словосполучення (наприклад, європейська держава, злочин проти власності, державне право). Слово – це граматична оболонка поняття.

Хоча поняття та слово нетотожні, поняття не може існувати інакше, як втілюючись у слові. Слово виражає й закріплює певне поняття. Поняття, закріплюючись у слові, постає потім як його значення, тому з'ясування значення слова є встановлення поняття, закріпленого цим словом.

Одне й те ж слово може виражати декілька понять. Наприклад, слово «гіпотеза» – позначає два поняття: «наукову гіпотезу» й «складову норми права». Слово аудиторія так само має два значення: аудиторію як приміщення, та аудиторі, як слухачів.

Одне й те ж поняття може позначатись різними словами. Підприємець або комерсант, traduction або аналогія, держава або країна. Ці факти переконують нас у тому, що понятті й слово не є тотожними.

===== 6. Логічна структура поняття. Закон зворотного відношення між змістом і обсягом понять

Кожне поняття має дві основні характеристики: зміст і обсяг. *Обсяг* поняття – сукупність предметів, що мають ознаки, які стверджуються даним поняттям.

Наприклад: обсяг поняття «людина» – безліч всіх мислимих людей (в минулому, сьогодні і майбутньому.); обсяг поняття «юрист» – люди, які мають юридичну освіту.

Зміст поняття – сукупність істотних ознак, що визначають поняття. Зміст поняття «Людина»: біосоціальна істота, яка складається з тіла й душі, що володіє мовою, розумом, здатністю виробляти знаряддя праці. Змістовним поняттям наклеп є: 1) поширення завідомо неправдивих відомостей, 2) ганьблять честь і гідність, 3) підривають репутацію.

Зміст і обсяг поняття тісно пов'язані один з одним. Це можна спостерігати в законі зворотнього зв'язку між змістом та обсягом поняття. Чим більший зміст поняття тим менший його обсяг, чим менший зміст поняття тим більший його обсяг; і навпаки: чим більший обсяг поняття тим менший його зміст, й чим менший обсяг поняття тим більший його зміст.